

CONDUCTES D'EXCLUSIÓ I MALTRACTAMENT ENTRE IGUALS AL PARVULARI

Jordi Collell Caralt. Psicopedagog EAP G-10

Carme Escudé. Psicopedagoga EAP G-05

ABSTRACT

This paper is a reflection about the importance of early intervention in the peer rejection behaviours, in order to prevent violence and bullying. Reference is made to an intervention carried on in kindergarden. In this experience, sociometric techniques were used to find pupils at risk, and through systematic observation in the courtyard, we find children involved in aggressive behaviour in the playtime. There is a relationship between the status of "rejected" and involvement in aggressive behavior toward peers.

RESUMEN

En este artículo se hace una reflexión en torno a la importancia de intervenir tempranamente en las conductas de rechazo entre iguales para prevenir la violencia y el maltrato entre iguales. Se hace referencia a una intervención realizada en una clase de parvulario. En esta experiencia se utilizaron técnicas sociométricas para conocer a los alumnos en situación de riesgo y mediante una observación sistemática en el patio se detectaron los alumnos implicados en conductas agresivas en el juego. Se observa una relación entre la situación de "rechazado" y la implicación en conductas agresivas hacia los iguales.

Violence does not drop out of the sky. It is a part of a long developmental process that brings in early childhood.

Thornberry, T.P

Hi ha pocs estudis sobre el maltractament entre iguals al parvulari, i els que hi ha són força recents, no gaire més enllà d'una dècada. Les causes d'aquesta escassa atenció són diverses.

D'una banda, les conductes de maltractament a l'etapa de l'Ed. Infantil presenten unes característiques notablement diferents de les que s'observen a final de l'etapa de Primària o a l'inici de la Secundària i no assoleixen la intensitat que s'observa en d'altres etapes, ni en el nombre de casos ni en la gravetat. En aquestes edats les relacions socials que s'estableixen dintre d'un grup són plàstiques i dinàmiques i els rols tot just s'estan començant a definir.

A més, hi ha la tendència a pensar que les conductes agressives que manifesten els nens i nenes d'aquesta etapa són el reflex d'una conducta primària, poc socialitzada, que utilitzen per defensar allò que volen. Per exemple, nens que es barallen per una joguina que no volen compartir o que piquen un altre nen perquè l'ha molestat, l'ha fet enfadar o l'ha fet fora del tobogan...

Tot i que per als adults és difícil d'assumir que aquests comportaments agressius envers els altres infants puguin aparèixer de manera intencionada i injustificada en edats tan primerenques, s'ha observat que algunes formes d'agressió relativament comunes als 18 mesos són motivades per objectius socials o instrumentals. En aquest sentit, algunes investigacions (Caplan, Vespo, Peterson i Hay, 1991) mostren la **naturalesa social del conflicte** en els primers anys de vida. D'altres treballs (Kingston i Prior, 1995) indiquen que als dos o tres anys d'edat en alguns infants poden identificar-se conductes agressives estables, i cap als quatre o cinc anys es poden observar **pautes d'agressió relacional** més consolidades, com per exemple dir a algú que no volen jugar amb ell

o dir a altres nens que no juguin amb algú...

Hem de tenir en compte que les conductes d'agressió en la primera infància són un dels millors predictors de futurs desajustos. Així, convé considerar amb molta prudència els infants de parvulari que presenten conductes agressives i destriar quan es tracta d'encontres o topades puntuals, de caire evolutiu, que formen part de l'aprenentatge de les relacions socials, o quan s'integren en un patró conductual d'agressivitat més consistent, ja que representen un risc important per a l'ajust i el desenvolupament psicossocial posterior.

EL MALTRACTAMENT ENTRE IGUALS

Algunes conductes agressives poden ser reiterades i sistemàtiques envers determinats alumnes. Aquest fenomen s'ha observat en tots els països on s'ha estudiat. Així per exemple, s'han fet estudis a les llars d'infants de Noruega (Alsaker, 1993), als Estats Units (Kochenderfer i Ladd, 1996) a Suïssa (Alsaker i Valkanover, 2001; Perren i Alsaker, 2006) i també al Regne Unit, Espanya i Itàlia (Monks, Ortega i Torrado, 2003; Ortega i Monks, 2005) entre d'altres.

Els resultats d'aquests i d'altres estudis indiquen que la naturalesa d'aquestes agressions entre nens i nenes a l'etapa infantil presenta diferències importants respecte les que es donen en edats posteriors, especialment pel que fa a l'estabilitat del rol de la víctima, degut a la plasticitat de les relacions socials que mantenen els infants en aquestes edats. Per reforçar aquesta idea Monks C., Ortega R. i Torrado E. (2002) parlen d'agressió injustificada per referir-se a les conductes de maltractament entre iguals que s'esdevenen al parvulari quan, per exemple, un nen o un grup de nens pega, insulta, exclou o amenaça un altre sense motiu.

L'agressió relacional

Es especialment rellevant fer esment de les **conductes d'exclusió social**, ja que en general solen estar molt menys considerades

que les formes directes d'agressió física o verbal, especialment en l'àmbit de l'educació infantil. Està prou demostrat que les experiències d'aïllament poden tenir conseqüències tant o més greus per al desenvolupament psicossocial que les de maltractament físic i s'ha comprovat que es donen a totes les edats, també al parvulari.

En l'etapa de l'Ed. Infantil aquesta agressió relacional es manifesta en conductes obertes d'exclusió, com (1) apartar un company físicament del grup perquè no jugui, (2) no escoltar-lo, per exemple, tapant-se les orelles, cridant o marxant corrent del lloc, o en d'altres conductes més indirectes com: (3) dir-li que no el deixarà jugar si no fa el que ell vol, o (4) dir a altres nens que no juguin amb ell, etc.

En general, en aquesta etapa, les formes d'agressió física i verbal són objecte de l'atenció del professorat però també cal fer atenció als infants que són exclosos de manera sistemàtica o gairebé sistemàtica ja que:

1. El rebuig primerenc dels companys actua com a estressor social i augmenta la tendència a actuar agressivament (Dodge et al. 2003). Els nens i nenes que no són acceptats pels seus companys solen ser identificats com a irritants o agressius i se situen en una situació de risc de patir posteriors desajustos, trastorns socioemocionals i dificultats d'ajust acadèmic.
2. Les experiències d'aïllament, són precursoras d'experiències posteriors de victimització directa i la baixa acceptació per part dels iguals està associada a problemes psicossocials posteriors (Alsaker, 1993b).
3. La proporció d'alumnes rebutjats és força elevada. Per exemple, un 11,3% en estudis duts a terme en alumnat de primària (Garcia-Bacete, Sureda, Monjas, 2010). El rol es manifesta estable al llarg de l'escolaritat.
4. El rebuig per part dels iguals està estretament vinculat amb una pobra comprensió social i una pobra comprensió de la Teoria de la Ment (Villanueva, Clemente i García-Bacete, 2000).
5. Un 45% dels infants rebutjats ho continua sent després d'un any, mentre que el 30% segueix sent rebutjat quatre o cinc anys més tard, (Coie i Dodge 1983), tot i que aquest percentatge sol ser menor en nens més petits.

Relació entre rebuig per part dels companys i agressivitat

Les interaccions de l'infant amb els altres, també les que té amb els seus iguals, van configurant la seva comprensió del món. És probable que l'acceptació per part dels iguals afavoreixi en el nen el desenvolupament d'activitats de cooperació i empatia. Si, contràriament, aquestes relacions estan marcades pel rebuig i l'hostilitat, és fàcil que la imatge que l'infant construeixi del seu entorn sigui força negativa.

A mesura que avança l'escolarització, un nen que ha estat exposat reiteradament al rebuig per part dels companys, és fàcil que vagi desenvolupant uns patrons conductuals que retroalimenten aquesta situació i van consolidant el seu estatus de rebutjat. Aquests patrons conductuals poden incloure tant *conductes exter-*

nalitzants (respostes impulsives i agressives...), com *conductes internalitzants* (timidesa, inhibició, inseguretat...) i *falta de prosocialitat* (evitació de relacions socials, manca d'habilitats socials...).

L'exclusió social duu a l'individu a veure l'entorn com a amenaçant i poc acollidor. Schultz et al. parlen del *biaix atribucional hostil*. El rebuig dels iguals genera en qui el rep una pobra comprensió social i possiblement un biaix atribucional que el porta a percebre el món com a hostil i als iguals com a dolents, augmentant la possibilitat d'una resposta agressiva. Aquest biaix atribucional es pot avaluar a partir dels quatre anys d'edat.

La vinculació entre agressió i exclusió social no és nova; l'exclusió crònica activa un biaix atribucional que sovint promou respostes agressives. Aquesta vinculació s'ha vist tristament reflectida en violents incidents, els protagonistes dels quals havien patit prèviament un crònic rebuig per part dels seus iguals o d'alguns dels seus companys més propers.

Relació entre rebuig per part dels companys i victimització

Tot i que la relació entre el rebuig per part dels iguals i la victimització no ha estat tant estudiada com la seva relació amb l'agressivitat, hi ha investigacions prou importants que alerten també d'aquesta vinculació, ja des d'aquestes edats.

Françoise D. Alsaker, (1993b) observa que és altament probable que l'aïllament observat al parvulari sigui precursor d'experiències de maltractament directe (físic i verbal), d'una baixa autoestima important, i que pugui ser determinant en la manera d'afrontar les relacions socials en etapes posteriors. Així, és cabdal intervenir no només en els casos de nens i nenes que agredeixen sinó també en els nens que són rebutjats.

Sonja Perren (2000) troba que les víctimes de maltractament entre iguals tenen un baix estatus social, unes pobres relacions amb els companys i no tenen amics.

Kochenderfer i Ladd (1996) troben que la victimització per part dels iguals pot ser relativament estable per alguns nens a partir dels quatre anys, especialment entre els cinc i sis anys.

AVALUACIÓ DE LES CONDUCTES D'EXCLUSIÓ AL PARVULARI

Per tot l'exposat anteriorment, sembla clar que els adults hem de posar atenció a les relacions que els alumnes tenen entre ells ja en el parvulari, i avaluar l'estatus social dels alumnes periòdicament i de manera objectiva i sistemàtica.

Per avaluar les relacions entre els alumnes al parvulari, com en d'altres etapes, són útils les tècniques sociomètriques, amb la prudència necessària en la seva interpretació pel que fa a l'estabilitat del rol de la que parlàvem abans.

Dels diversos models de sociograma existents, trobem particularment interessant el que proposen Coie, Dodge i Coppotelli (1982), perquè és força senzill d'aplicar i alhora permet obtenir una informació força útil.

Es tracta de demanar a cada alumne d'un grup classe que anomeni tres companys que li agradin (tries positives) i tres que no li agradin (tries negatives). Aquest sociograma és aplicable a qualsevol edat adequant la pregunta (per exemple al parvulari demanem *amb qui t'agrada/no t'agrada jugar* i a l'ESO demanarem *qui et cau/no et cau bé*). Al parvulari cal aplicar-lo de manera individual i demanant als nens que assenyalin les fotografies dels companys que se'ls presenten en un full mentre l'aplicador anota les respostes.

A partir de les nominacions i considerant significativa una puntuació per sobre de la primera desviació estàndard de la mitja, es classifica els alumnes en les següents categories:

Nominacions positives	Nominacions negatives	Categoria
Moltes	Poques	POPULAR
Poques	Moltes	REBUTJAT
Poques	Poques	IGNORAT
Moltes	Moltes	CONTROVERTIT

Els nens i nenes que segons les nominacions dels companys apareixen en les categories de Rebutjat o Controvertit són els que es troben en major situació de risc de patir desajustos psicosocials posteriors.

UNA PROPOSTA D'INTERVENCIÓ

Descripció d'una experiència

Amb l'objectiu de detectar els alumnes en situació de risc, vam realitzar una experiència amb alumnes d'una classe de P4 durant un matí del mes d'abril.

Per definir l'estatus sociomètric dels alumnes vam utilitzar la versió anteriorment descrita del sociograma, demanant individualment a cada alumne que assenyalessin tres companys de classe amb qui els agradava jugar i tres amb qui no els agradava. La tria es va fer individualment davant d'una làmina amb les fotografies dels nens i nenes tal com s'indica en l'apartat anterior.

Posteriorment vam fer una observació de joc al pati, seguint un protocol d'observació adaptat de Ladd, Price i Hart (1988) (*annex*) en el que observàvem les interaccions entre iguals i les conductes no socials. Per facilitar l'observació vam posar a l'esquena de cada alumne una enganxina amb un número identificatiu.

La hipòtesi que volíem verificar era veure quina relació hi havia entre l'estatus sociomètric i la implicació en conductes agressives i de victimització.

Resultats

De l'anàlisi del sociograma, d'una classe de 21 alumnes, quatre d'ells van ser nominats pels companys com a *populars* (quatre nenes), dos com a *rebutjats* (un nen i una nena) dos com a *ignorats* (un nen i una nena) i dos com a *controvertits* (dues nenes). La resta d'alumnes (set nens i quatre nenes) no van puntuar significativament en cap d'aquests apartats i es van considerar dins de la mitja.

De l'observació de joc al pati vam constatar:

- Només vam observar algunes conductes d'agressió per part dels dos alumnes identificats com a rebutjats.
- Vam observar la seqüència entre una conducta d'exclusió per part del grup en situació de joc grupal ("*que marxi la Maria...*") i la conducta agressiva subsegüent per part d'aquesta nena rebutjada (li torça els dits a una altra nena més petita que no formava part del grup).
- Vam observar també altres conductes més "de control", "d'empaitar i d'espantar", amb un nivell d'agressivitat més moderat i subtil per part de les dues alumnes definides amb l'estatus social de controvertides.
- Finalment, visualitzem algunes conductes erràtiques i "d'espectador" per part d'altres alumnes sense estatus social definit.

Aquests resultats serien consistents amb altres treballs sobre el tema. Així, en la categoria d'alumnes prosocials hi trobem principalment nenes no implicades en conductes agressives. Quant als rols de major risc d'implicació en conductes agressives hi ha en primer lloc el de rebutjat (coherent amb el vincle agressió / exclusió) i en segon lloc el de controvertit. No hem observat resultats significatius quant als alumnes ignorats.

A partir dels resultats podem concloure la necessitat d'avaluar les relacions que s'estableixen entre els alumnes d'un grup classe mitjançant sociogrames de manera periòdica, al menys un cop cada curs escolar, al llarg de l'escolaritat. A més de les observacions quotidianes del professorat, al parvulari constatem la necessitat de fer observacions de joc lliure de manera sistemàtica per detectar i intervenir en els alumnes en situació de risc d'exclusió social.

Insistim finalment en la necessitat de parar atenció a les conductes d'exclusió en aquestes edats primerenques, pel fet que tenen un paper important en el desenvolupament de l'infant i com a predictores del seu ajustament social posterior.

Hi ha molts autors que ens alerten que, per prevenir la violència, és essencial la intervenció en edats primerenques (Rojas Marcos, Jorge Barudy, Ma. José-Díaz Aguado...). S'ha demostrat que els programes més efectius són aquells que van adreçats als nens entre 4 i 12 anys.

Millorar el clima de classe potenciant la inclusió i el treball cooperatiu, integrar en el currículum l'educació socioemocional, vetllar per l'aplicació d'una disciplina positiva i per una gestió participativa, són elements fonamentals per millorar les relacions interpersonals i haurien de formar part del Projecte de Convivència de cada centre.

Referències Bibliogràfiques

- Alsaker, F.D. (1993b). Isolement et maltraitance par paires dans les jardins d'enfants: Comment mesurer ces phénomènes et quelles en sont leurs conséquences? *Enfance*, 47, pp 241-260
- Barudy, J. (2010). 1r Congreso Europeo de Resiliencia. Barcelona: UAB 22 octubre.
- Caplan, M.; Vespo, J., Peterson, J., Hay, D.F (1991). Conflict and its resolution in small groups one- and two-year-olds. *Child Development*, 62, pp 1513-1524.
- Coie, J.D., Dodge, K.A., Coppotelli H. (1982) Dimensions and types of social sta-

CONDUCTES D'EXCLUSIÓ I MALTRACTAMENT ENTRE IGUALS AL PARVULARI

tus : A cross-age perspective *Developmental Psychology* 18 (4) pp 557-570

Coie, J.D., i Dodge, K.A. (1983). Continuities and changes in children's social status: a five year longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 29, pp 261-282.

Collell J., Escudé C. (2003). El maltractament entre iguals al parvulari: una aproximació al fenomen de la victimització relacional. *Àmbits de Psicopedagogia*, 7, pp 16-20

Crick, N.R., Casas, J.F. i Mosher, M. (1997). Relational and Overt Aggression in Preschool. *Developmental Psychology*, 33 (4), pp 579-588.

De Wall, C. Twenge J., Gitter S., Baumeister R. (2009) It's the Thought That Counts: The Role of Hostile Cognition in Shaping Aggressive Responses to Social Exclusion . *Journal of Personality and Social Psychology* vol. 96 (1), pp 45-59

Dodge, K., Landsford, J., Burks, V.E., Bates, J.E, Pettit, G.S., Fontaine, R., Price, J.M. (2003). Peer rejection and social-information processing factors in the development of aggressive behavior problems in children, *Child Development*, 74 (2) pp 374-393

García-Bacete, J. Sureda, I., Monjas Mª Inés (2010) El rechazo entre iguales en la educación primaria: Una panoràmica general. *Anales de Psicología* vol. 26, pp 123-136

Hartup, W. W. (1992). *Having Friends, Making Friends and Keeping Friends: Relationships as Educational Contexts*. ERIC Digest. Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education. ED, pp 345 854.

Katz, L. G., & McClellan, D. E. (1997). *Fostering Children's Social Competence: The Teacher's Role*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children. ED 413 073.

Kingston, L., Prior, M. (1995). The Development of Patterns of Stable, Transien, and School-Age Onset Aggressive Behavior in Young Children, *Child and Adolescent Psychiatry*, 34 (3), pp 261-395.

Kochenderfer, B., i Ladd, G. (1996). Peer Victimization: Cause or Consequence of School Maladjustment *Child Development* 67, pp 1305-1317.

Perren, S. (2000). Kindergarten Children Involved in Bullying: Social Behavior, peer relationships, and social status (2000). Inaugural dissertation der Philosophisch-historischen Fakultät der Universität Bern.

Rojas Marcos, Luis (1998). Las semillas de la violencia. Madrid: Espasa-Calpe.

Villanueva, L., Clemente, R. i García-Bacete, F. J. (2000). Theory of Mind and Peer Rejection at School, *Social Development*, 9 (3).

Villanueva, L., Sorribes, S., Isert, E., (1997). Estabilidad de las técnicas sociométricas en la etapa de Educación Infantil. *Jornadas de Foment de la Investigació*. Universitat Jaume I.

ANNEX

Codificació per a l'observació de les interaccions entre iguals al pati (joc lliure)

(Font: Ladd G., Price J., Hart C. Predicting Preschoolers' Peer Status from Their Playground Behaviors. *Child Development* 1988, **59** 986-992. Traducció i adaptació Collell, J. i Escudé, C.)

a) Interacció amb els iguals	
1. Joc Cooperatiu	Activitat mútua amb els altres no disruptiva
2. Conversa social	Parlar cara a cara de manera independent a l'activitat de joc
3. Discussió	Parla hostil
4. Joc dur	Joc agressiu i activitat quasi agonística
b) Conductes no socials	
5. Joc paral·lel	Juga a prop dels altres però no amb ells
6. Joc solitari	Sol i ocupat en una activitat no disruptiva
7. Espectador	Mirant els altres però sense interactuar
8. Erràtic	Canviant d'una activitat a una altra
9. Desocupat	Sol i sense fer res
10. Altres	Conductes orientades cap al/la mestre/a

Nota: L'observador se situa a l'abast de l'oida de l'observat. Observa la seva tasca i la dels seus companys durant 15/20 segons i la codifica en una de les 10 categories indicades. Cada vegada que el nen observat puntuï en una de les 4 conductes definides com a interactives amb els iguals, anotarem també el nom dels companys que semblen estar implicats en la mateixa activitat.

Exemple de Full de Registre

Observació de les interaccions entre els iguals al pati (joc lliure)		Joc Cooperatiu	Conversa Social	Discussió	Joc Dur	Joc Paral·lel	Joc Solitari	Espectador	Erràtic	Desocupat	Altres	Observacions (amb qui interactua...)
Nom de l'alumne												
1												
2												
...												
n												